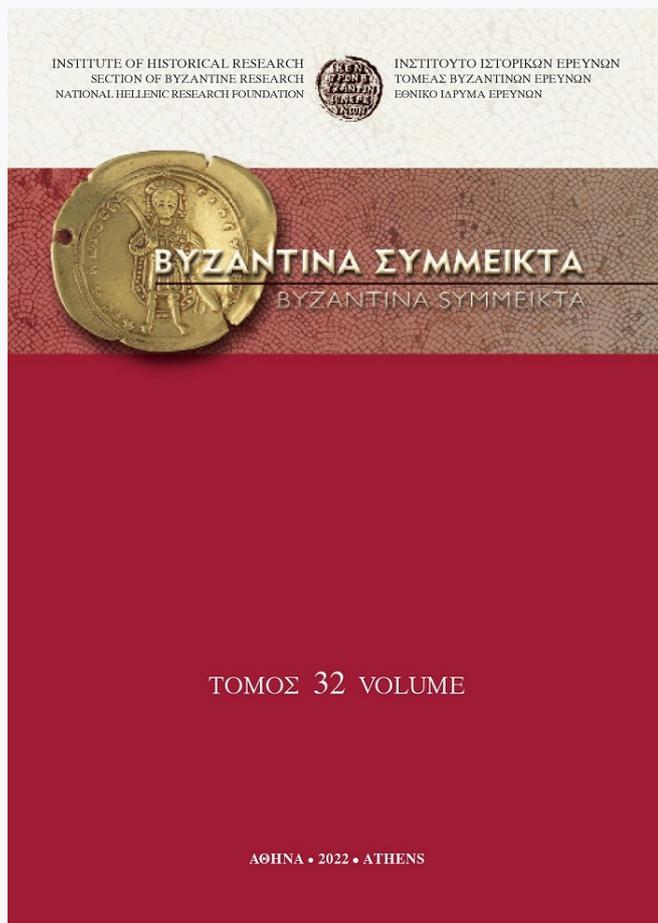

Βυζαντινά Σύμμεικτα

Τόμ. 32 (2022)

BYZANTINA SYMMEIKTA 32

Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα στην Ανθούσα Τρικάλων παρά τον Αχελώο ποταμό

Αφροδιτη ΠΑΣΑΛΗ

doi: [10.12681/byzsym.28845](https://doi.org/10.12681/byzsym.28845)

Copyright © 2022, Αφροδιτη ΠΑΣΑΛΗ

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΠΑΣΑΛΗ Α. (2022). Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα στην Ανθούσα Τρικάλων παρά τον Αχελώο ποταμό. *Βυζαντινά Σύμμεικτα*, 32, 291–319. <https://doi.org/10.12681/byzsym.28845>

INSTITUTE OF HISTORICAL RESEARCH
SECTION OF BYZANTINE RESEARCH
NATIONAL HELLENIC RESEARCH FOUNDATION

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ
ΕΘΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΡΕΥΝΩΝ

ΒΥΖΑΝΤΙΝΑ ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ

BYZANTINA SYMMEIKTA

ΤΟΜΟΣ 32 VOLUME

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΠΑΣΑΛΗ

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΤΡΟΦΟΥΣΑ ΣΤΗΝ ΑΝΘΟΥΣΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ
ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΧΕΛΩΟ ΠΟΤΑΜΟ

ΑΘΗΝΑ • 2022 • ATHENS

ΑΦΡΟΔΙΤΗ ΠΑΣΑΛΗ

Η ΠΑΝΑΓΙΑ ΓΑΛΑΚΤΟΤΡΟΦΟΥΣΑ ΣΤΗΝ ΑΝΘΟΥΣΑ ΤΡΙΚΑΛΩΝ ΠΑΡΑ ΤΟΝ ΑΧΕΛΩΟ ΠΟΤΑΜΟ*

Α. Η Ανθούσα (παλιά ονομασία Λεπενίτσα ή Βλαχολεπενίτσα) είναι χωριό της διευρυμένης κοινότητας Ασπροποτάμου, της περιφερειακής ενότητας Τρικάλων, σε υψόμετρο 1.100 μέτρων¹. Απέχει 97 χλμ. από τα Τρίκαλα και 65 χλμ. από την Καλαμπάκα. Είναι κτισμένη στις πλαγιές του Λάκμου (Περιστέρι) στην οροσειρά της Πίνδου και περιβάλλεται από δάση που καταλήγουν σε αλπικές κορυφές, τη Μεγάλη Ρόνα (1.700

* Η μελέτη παρουσιάστηκε ως ανακοίνωση στο 40^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης της Χριστιανικής Αρχαιολογικής Εταιρείας, Α. ΠΑΣΑΛΗ, Η Παναγία Γαλακτοτροφούσα στην Ανθούσα Τρικάλων παρά τον Αχελώο ποταμό, 40^ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων, Αθήνα 2021, 99-100.

1. Στην τουρκική απογραφή του 1454/55 ο οικισμός αναφέρεται ως Liraniçe, μεταξύ των τιμαρίων τρικαλινών σπαχήδων, ενώ κατά την Τουρκοκρατία αναφέρεται σε πηγές ως Λεπενίτσα, Λεπενίτζα, Λεπενήτσα, Λεπενήτζα, Λεπινίτζα, Λιπενίτσα, Λιπενίτζα, Ληπενίτζα, Λαπενήτζα και Βλαχολεπενίτζα για να διακρίνεται από τον ομώνυμο οικισμό την (Καρβονο)Λεπενίτσα (σημερινή Πιάλεια). Για τις αναφορές στον οικισμό από διάφορους συγγραφείς, τον πληθυσμό, την πιθανή αρχική θέση, την προέλευση του τοπωνυμίου και τους ναούς βλ. Β. ΣΠΑΝΟΣ, *Οι οικισμοί της βορειοδυτικής Θεσσαλίας κατά την Τουρκοκρατία (από τον 14ο έως τον 19ο αι.)*, διδακτ. διατρ., Θεσσαλονίκη 2004, 377-379, όπου και βιβλιογραφία. Επίσης, αναφέρεται μεταξύ των Θεσσαλικών οικισμών του 1592-1593 ως *λεπενίτζα* στο φ. 5α της προθέσεως 421 του Μεγάλου Μετεώρου με δύο αφιερωτές και 25 άλλους μεταγενέστερων εποχών, βλ. Κ. ΣΠΑΝΟΣ, *Ο Θεσσαλικός οικισμοί και τα ονόματα των αφιερωτών τους στην πρόθεση 421 του Μεγ. Μετεώρου 1592/1593-19ος αιώνας*, *Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 32 (1997), 33 και 33 (1998), 77.

μέτρα), τη Γκούρα (2.200 μέτρα), τον Μπάρο (2.400 μέτρα)², τον Κάμπο Κρού (2.300 μέτρα) και το Τζουμαρκέτι (2.300 μέτρα). Κατοικείται από βλαχόφωνο, μετακινούμενο πληθυσμό 600 κατοίκων που διαμένουν εκεί μόνον κατά τους θερινούς μήνες, ενώ τον χειμώνα κατεβαίνουν στη Θεσσαλική πεδιάδα και κυρίως στην περιοχή των Φαρσάλων. Οι κάτοικοι ασχολούνται με την κτηνοτροφία, την υλοτομία³ και την μελισσοκομία, παλαιότερα δε και με την κατεργασία του μαλλιού, το εμπόριο και την τέχνη της χρυσοχοΐας⁴. Κατά την περίοδο της ύστερης Τουρκοκρατίας η Ανθούσα, όπως όλα τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου, γνώρισε περιόδους ακμής. Σύμφωνα με την απογραφή που έκαναν οι Τούρκοι το 1820 προκειμένου να επιβάλουν φορολογία στους κατοίκους, στο χωριό υπήρχαν 60 σπίτια. Από την Ανθούσα κατάγονται οι ήρωες του ΙΘ' αιώνα ο Μήτρο Σίμος, αγωνιστής του 1821 και πρωτοπαλίκαρο του Αθανασίου Διάκου, και ο Θεοδωράκης Γρίβας. Σήμερα ζουν απόγονοι και των δύο. Κατά παράδοση, στην περιοχή κατέφυγε και έδρασε ο ήρωας της προεπαναστατικής περιόδου Κατσαντώνης. Υπάρχει ακόμη το τοπωνύμιο «Κατσαντώνης». Το πλήθος των μνημείων που σώζονται στην περιοχή, μοναστήρια, ναοί και εξωκκλήσια, με την αρχιτεκτονική και τον διάκοσμό τους, τοιχογραφίες, ξυλόγλυπτα και λιθανάγλυφα, φανερώνει την ποιότητα του πολιτισμού που αναπτύχθηκε εκεί κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. Ο οικισμός χαρακτηρίστηκε διατηρητέος με το Π.Δ. 19-10-1978, ΦΕΚ 594/Δ/13-11-1978. Εκκλησιαστικά σήμερα η Ανθούσα υπάγεται στην Μητρόπολη Σταγών και Μετεώρων.

3 χλμ. νοτιοδυτικά της Ανθούσας στο δρόμο που οδηγεί στο Ματσούκι και τις Καλαρρύτες μέσω του αυχένα του Μάρου, στη συμβολή των παραποτάμων του Αχελώου, Χαλικιώτικου και Λεπενισιώτικου (Ανθουσιώτικου) βρίσκεται η Μονή της Παναγίας

2. Ο Μπάρος είναι αυχένας ανάμεσα στα βουνά Λάκμος και Τζουμέρκα και φυσική διάβαση προς τα χωριά Ματσούκι και Καλαρρύτες του Νομού Ιωαννίνων.

3. Η περιοχή είναι πλούσια σε δάση από έλατα, πεύκα, κρानιές, οξυές, σφενδάμους και στις πηγές πλατάνια και ιτιές.

4. Για το χωριό Ανθούσα Ασπροποτάμου βλ. ΚΕΝ.Α.ΚΑ.Π. (Κέντρο Ανάπτυξης Καλαμπάκας - Πύλης), *Τουριστικός Οδηγός «Πίνδος - Μετέωρα - Αχελώος - Χάσια»*², Καλαμπάκα 1998, 203-204. Δ. ΑΛΕΞΙΟΥ, Γ. ΤΡΙΤΑΣ, Δ. ΤΡΙΤΑΣ, *Ιστορικά- Λαογραφικά του χωριού μας*, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσας «Η Λιπινίτσα», ά. τ., 1987. Δ. ΑΛΕΞΙΟΥ, *Η Λιπινίτσα Ασπροποτάμου*, Πολιτιστικός Σύλλογος Ανθούσας, 1998.

Γαλακτοτροφούσας⁵ (Εικ. 1). Με χρυσόβουλο του Αυτοκράτορα Ανδρονίκου Γ΄ Παλαιολόγου του 1336 και με σιγίλλιο του Πατριάρχη Αντωνίου Δ΄ του 1393, παραχωρήθηκε στην Επισκοπή Σταγών το μοναστήρι Θεοτόκος που βρισκόταν εις το Ασπροποτάμιον⁶. Στο ίδιο χρυσόβουλο, το νοτιώτερο τμήμα του ποταμού αναφέρεται ως Αχελώος. Στην περιοχή αυτή βρισκόταν το μοναστήρι Θεοτόκος. Ίσως η Μονή της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας να κατέχει τη θέση του μοναστηριού στο οποίο αναφέρονται τα παραπάνω έγγραφα. Κατά μία άλλη εκδοχή πιθανή θέση του μοναστηριού της Θεοτόκου είναι η θέση της σημερινής Μονής της Παναγίας Γαρδικίου⁷.

Η θέση της Μονής της Γαλακτοτροφούσας αποτελούσε σημαντικό πέρασμα των ταξιδιωτών που μετέβαιναν από τον Ασπροπόταμο και τη Θεσσαλία προς τις Καλαρρύτες και την Ήπειρο. Η μονή χρησίμευε σαν χάνι και εξυπηρετούσε τους ταξιδιώτες της Ηπείρου και της Θεσσαλίας. Εκεί συναντιόνταν κάθε άνοιξη, συνήθως του Αγίου Κωνσταντίνου, οι κτηνοτρόφοι των Τζουμέρκων και του Λάκιου που έφθαναν με τα κοπάδια τους για να περάσουν το καλοκαίρι έως το Φθινόπωρο, συνήθως του Αγίου Δημητρίου, οπότε επέστρεφαν στα χειμαδιά. Το χωριό επικοινωνούσε άλλοτε με τη μονή με παλιό μονοπάτι και με το τρίτοξο γεφύρι του Μίχου που συνέδεε τις όχθες του Λεπενιτσιώτικου, παραπόταμου του Ασπροποτάμου⁸. Το τοπίο που περιβάλλει την μονή είναι γεμάτο από γκορτσιές, μουρτζιές, κορομηλιές, καρυδιές, κρانيές και λεπτοκαρυές και πιο πέρα έλατα. Από το μοναστηριακό συγκρότημα

5. Αναφορά στην μονή και τον οικισμό κάνει ο Α. PHILIPPSON, *Θεσσαλία και Ήπειρος. Ταξίδια και εξερευνήσεις στην Βόρεια Ελλάδα*, μτφρ. Α. Σφεΐκος, έκδ. Φιλολογικού Ιστορικού Λογοτεχνικού Συνδέσμου (ΦΙΛΟΣ) Τρικάλων, κείμενα και μελέτες, Τρίκαλα 2014, 368, 370 από το ταξίδι του το 1893.

6. Ασπροπόταμος ονομάζεται ο άνω ρους του Αχελώου, από τις πηγές του στο βουνό Περιστέρι βορείως του χωριού Χαλίκι, έως τη συμβολή του με τον Καμναίτικο ποταμό. Για τα έγγραφα βλ. Δ. ΣΟΦΙΑΝΟΣ, *Acta Stagorum, Τρικαλινά* 13 (1993), 7-67.

7. F. HILD - J. KODER - K. ΣΠΑΝΟΣ - Δ. ΑΓΡΑΦΩΤΗΣ, *Η βυζαντινή Θεσσαλία. Οικισμοί-τοπωνύμια. Μοναστήρια-Ναοί. Θεσσαλικό Ημερολόγιο* 12 (1987), 28, Τ. ΠΑΠΑΖΗΣΗΣ, *Πολιτιστικός τουριστικός οδηγός Επαρχίας Καλαμπάκας, Τρικαλινό Ημερολόγιο* 16 (1997-98), Τρίκαλα 1997, 482-484.

8. Το γεφύρι του Μίχου ήταν τρίτοξο, πέτρινο και, κατά την παράδοση, κτίστηκε μετά την ανέγερση της μονής, προκειμένου να εξυπηρετήσει την επικοινωνία των μοναχών με την Ανθούσα. Σήμερα υπάρχουν τα δύο από τα τρία τόξα, ενώ το τρίτο έχει καταχωθεί.

σώζονται σήμερα ο περίβολος, το καθολικό και νεότερα κτίσματα, τοξωτή στοά, στάβλοι και αποθήκες ανακατασκευασμένοι σε χώρους υποδοχής και κτίσμα με ανώγειο και χαγιάτι. Άλλοτε η μονή περιβαλλόταν από ψηλό μαντρότοιχο. Νοτιοδυτικά και βόρεια υπήρχαν ανώγεια χαγιάτια με σκεπή, στη δυτική πλευρά, στο ισόγειο στάβλοι και χορταποθήκες και στον όροφο τα κελιά των μοναχών. Στη βορειοανατολική πλευρά υπήρχε δωμάτιο που χρησιμοποιείτο ως βιβλιοθήκη και από κάτω υπόγεια αποθήκη⁹. Κατά το 1814 υπήρχαν τρεις μοναχοί¹⁰. Η μονή πυρπολήθηκε το φθινόπωρο του 1943 από τους Γερμανούς.

Στο νοτιοανατολικό μέρος του συγκροτήματος βρίσκεται το καθολικό (Εικ. 2). Είναι μονόκλιτος, θολωτός, τρουλλαίος ναός με πλάγιους χορούς και μεταγενέστερο, διώροφο νάρθηκα στα δυτικά (Σχ. 1-4). Έχει εξωτερικές διαστάσεις 14.65X5.90 μ. χωρίς τις κόγχες του Ιερού και των πλάγιων χορών. Η κόγχη του Ιερού προσκολλάται στον ανατολικό τοίχο. Είναι εσωτερικώς ημικυκλική και εξωτερικώς τμήμα κύκλου μικρότερο του ημικυκλίου και καλύπτεται με τεταρτοσφαίριο. Οι κόγχες των παραβημάτων εγγράφονται στο πάχος του ανατολικού τοίχου. Δύο κόγχες ακόμη εγγράφονται στο πάχος του βόρειου τοίχου της προθέσεως, ημικυκλικής διατομής η μεγάλη, ορθογωνικής διατομής η μικρή, με ημικυκλική απόληξη προς τα επάνω και οι δύο. Η δεύτερη κόγχη έχει διατομή 0.10X0.20 μ. και ύψος 0.70 μ. και προορίζεται για να αναρτάται το λιβανιστήρι. Στον νότιο τοίχο του διακονικού εγγράφεται κόγχη μετασκευασμένη σε ερμάριο. Το Ιερό χωρίζεται από τον κυρίως ναό με νεώτερο, ξύλινο τέμπλο και διαφοροποιείται με την υπερύψωση του δαπέδου με τον σολέα και ένα ακόμη αναβαθμό. Είναι ενιαίο και κατά την κάτοψη και κατά την ανωδομή. Οι χοροί έχουν ημικυκλική κάτοψη με εσωτερική διάμετρο 3.00 μ. και καλύπτονται επίσης με τεταρτοσφαίρια.

Ο νάρθηκας είναι ισοπλατής με τον ναό, τετράγωνος σε κάτοψη με διαστάσεις 4.80X4.80 μ. Αποτελεί προσθήκη στον αρχικό πυρήνα. Σήμερα καλύπτεται με νεώτερη, ξύλινη, επίπεδη οροφή, σε ύψος 4.00 μ. από το δάπεδο. Υπάρχει γραπτή μαρτυρία ότι επάνω από τον νάρθηκα υπήρχε άλλοτε παρεκκλήσιο, αφιερωμένο στην Αποτομή του Τιμίου Ιωάννου

9. ΑΛΕΞΙΟΥ - ΤΡΙΤΑΣ - ΤΡΙΤΑΣ [όπως σημ. 4], 78. ΑΛΕΞΙΟΥ [όπως σημ. 4], 35.

10. F. C. H. L. POUQUEVILLE, *Voyage dans la Grèce, tome deuxième*, a Paris MDCCCXX, 195, όπου και περιγραφή της περιοχής.

του Προδρόμου¹¹. Χωρίζεται από τον κυρίως ναό με τοίχο πάχους 20 εκατοστών – μεταγενέστερη κατασκευή που διατρυπάται από τοξωτό άνοιγμα επικοινωνίας. Η είσοδος στον ναό γίνεται από την μοναδική θύρα στο ανατολικό άκρο της βόρειας πλευράς του νάρθηκα.

Ο κυρίως ναός και το Ιερό Βήμα καλύπτονται με διαμήκη ημι-κυλινδρική καμάρα διαμέτρου 4.40 μ. που διακόπτεται από τρία εγκάρσια ενισχυτικά τόξα (σφενδόνια) (Εικ. 3). Τα σφενδόνια έχουν πλάτος 0.75 μ. Στηρίζονται στους μακρούς τοίχους μέσω υφαψιδίων και τα δύο από αυτά, τα εκατέρωθεν των χορών καταλήγουν κάτω σε ποδαρικά. Η ημικυλινδρική καμάρα διακόπτεται στο τμήμα μεταξύ των χορών για να παρεμβληθεί ο τρούλλος.

Ο ναός καλύπτεται με ενιαία δίρριχτη, πλακοσκεπή στέγη που φέρει μερικώς λοξές αποτιμήσεις στην ανατολική και τη δυτική πλευρά, από την οποία αναδύεται μόνον ο τρούλλος (Εικ. 4). Είναι συνεπτυγμένος (Σχ. 1, 2, 3), με διάμετρο 2.75 μ. και την κλείδα σε ύψος 9.80 μ. από το δάπεδο. Έχει κανονικό τύμπανο, εξωτερικώς κυλινδρικό, που αναδύεται από τη στέγη με παρεμβολή υποτυπωδώς διαμορφωμένης κυλινδρικής, πλακοσκεπούς βάσεως (Εικ. 5). Η επικάλυψη του τρούλλου έχει σχήμα κώνου με καμπυλωτή την πλάγια επιφάνεια. Στην κορυφή απολήγει σε λίθο στον οποίο πακτώνεται μεταλλικός σταυρός. Το τύμπανό του διατρυπάται από έξι στενά, μονόλοβα παράθυρα.

Το έξαρμα που υπάρχει εξωτερικώς στην πλακοσκεπή του δυτικού τμήματος του ναού μας οδηγεί να υποθέσουμε ότι ο νάρθηκας ήταν θολοσκεπής, πιθανόν δε η κάλυψή του να γινόταν με τυφλή ασπίδα (Εικ. 4).

Ο φωτισμός του ναού επιτυγχάνεται από σειρά ανοιγμάτων, διατεταγμένων σε τέσσερις επάλληλες ζώνες. Στην πρώτη εκ των κάτω ζώνη ανήκουν η θυρίδα στο τύμπανο της κόγχης του Ιερού και ανά ένα παράθυρο στο κάτω μέρος των τυμπάνων των χορών. Στη δεύτερη καθ' ύψος ζώνη ανήκουν ανά δύο μικρά, τετράγωνα παράθυρα στο επάνω μέρος των τυμπάνων των χορών εκατέρωθεν του κεντρικού αψιδώματος, ένα παράθυρο στο ανατολικό τμήμα του βόρειου τοίχου του κυρίως ναού, δύο παράθυρα στο ανατολικό τμήμα του νότιου τοίχου (στον κυρίως ναό και στο διακονικό) και ένα παράθυρο στον νότιο τοίχο του νάρθηκα.

11. ΑΛΕΞΙΟΥ – ΤΡΙΤΑΣ – ΤΡΙΤΑΣ [όπως σημ. 4], 80. ΑΛΕΞΙΟΥ [όπως σημ. 4], 37.

Στην τρίτη ζώνη ανήκει το παράθυρο στο μέτωπο του ανατολικού τοίχου, επάνω από την κεντρική κόγχη και κάτω από τη στέγη, το οποίο είναι εσωτερικώς ορθογωνικό με τοξωτή απόληξη προς τα επάνω και εξωτερικώς κυκλικό. Τα παράθυρα διευρύνονται προς τα μέσα στους λαμπάδες και τις ποδιές. Τέλος στην τέταρτη ζώνη ανήκουν τα έξι στενά παράθυρα που διατρύπουν το τύμπανο του τρούλλου.

Το κτίσμα είναι δομημένο επί το πλείστον με αργούς λίθους. Στην βόρεια όψη που είναι ορατή για τον προσερχόμενο, οι λίθοι είναι επεξεργασμένοι με σχετική επιμέλεια. Έχουν ορθογωνικό σχήμα και τοποθετούνται σε οριζόντιες, περίπου ισοϋψείς στρώσεις, σε μία φανερή προσπάθεια εξωραϊσμού για καλύτερη εντύπωση. Ανάλογη επιμέλεια υπάρχει και στην δόμηση των κογχών του Ιερού και του νότιου χορού. Το τύμπανο του τρούλλου είναι κτισμένο με ορθογωνισμένους πωρολίθους σε ισοϋψείς στρώσεις. Η τοιχοποιία του ναού έχει πάχος 0.75 μ. και η τοιχοποιία του νάρθηκα 0.55 μ.

Γείσο από τέσσερις σειρές σχιστοπλακών σε εκφορική διάταξη περιτρέχει τον ναό, ακολουθώντας την διαμόρφωση των στεγών και συνεχίζει ενιαίο και στους χορούς (Εικ. 4, 6). Στον τρούλλο και στην κόγχη του Ιερού το γείσο αποτελείται από δύο επάλληλες σειρές που εξέχουν εκφορικά. Η κάτω σειρά αποτελείται από λοξότοιμτους πωρολίθους που έχουν το ύψος ενός δόμου. Η δεύτερη σειρά είναι απλές σχιστολιθικές πλάκες μικρού πάχους.

Τα ανοίγματα των παραθύρων του τρούλλου και των χορών είναι διαμορφωμένα με το ίδιο το δομικό υλικό της τοιχοποιίας. Των υπόλοιπων παραθύρων πλαισιώνονται από δύο ευμεγέθεις λαξευμένους μονολίθους και μονολιθικό ανώφλι. Στα ανοίγματα των μικρών παραθύρων στο επάνω μέρος των χορών γίνεται χρήση πώρινων λίθων. Ο κυκλικός φεγγίτης στον ανατολικό τοίχο διαμορφώνεται με δακτύλιο από λαξευμένους πωρολίθους (Εικ. 6). Η είσοδος στον ναό έχει ανώφλι που είναι τόξο πολλαπλής καμπυλότητας, το οποίο όμως δεν προχωρεί σε όλο το πλάτος του τοίχου. Ο ναός εσωτερικώς είναι επιχρισμένος. Το τέμπλο είναι νεώτερο, σανιδωτό.

Β. Τοιχογραφικός διάκοσμος διατηρείται στο Ιερό Βήμα, στην κεντρική και στην κόγχη της προθέσεως. Στην κεντρική κόγχη στο τεταρτοσφαίριο εικονίζεται ημίσωμη, μετωπική η Πλατυτέρα των Ουρανών σε δίχρωμο κάμπο, κάτω χρώματος καστανού και επάνω

βαθέος γαλάξιου (Εικ. 8). Έχει τα χέρια ανοικτά στα πλάγια. Φορεί χιτώνα σε χρώμα βαθύ γαλάζιο και μαφόριο καστανό. Ο χιτώνας έχει τραχηλέα και επιμάνικα κοσμημένα με διάλιθες ταινίες. Οι παρυφές του μαφορίου κοσμούνται και αυτές με ανάλογες διάλιθες ταινίες. Ο Χριστός εικονίζεται από τα ισχία και άνω εντός μεταλλίου μπροστά στον κορμό της Θεοτόκου. Φέρει γαλάζιο χιτώνα και ανοικτόχρωμο μιάτιο. Με το δεξί χέρι κεκαμένο μπροστά στο στήθος ευλογεί και με το αριστερό κρατά στο πλάι ευαγγέλιο. Πίσω από την κεφαλή της Θεοτόκου εικονίζεται ημικυκλική δόξα που περιβάλλεται κατά το κάτω, καμπύλο μέρος από κυκλικές, σχηματοποιημένες νεφέλες σε σειρά.

Στην υποκειμένη ζώνη, εκατέρωθεν του παραθύρου, αναπτύσσεται η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων, αριστερά η σκηνή της Μεταδόσεως και δεξιά η σκηνή της Μεταλήψεως. Στην κάθε σκηνή εικονίζεται ο Χριστός πίσω από την Αγία Τράπεζα. Στην πρώτη σκηνή, επάνω στην Αγία Τράπεζα διακρίνεται το αρτοφόριον (Εικ. 9), ενώ στη δεύτερη ο αστερίας (Εικ. 10). Ενδιαφέρον έχει η λεπτομέρεια του ποτηριού που κρατά ο Χριστός και μεταλαμβάνει τους Αποστόλους. Δεν είναι δισκοπότηρο ή κύλικας, αλλά μικρό χαμηλό δοχείο με κάλυμμα, ανάποδα γυρισμένο, που θυμίζει μάλλον λιβανιστήρι¹². Οι προσγεγραμμένες επιγραφές, ψηλά στο κέντρο: *Η θεία λειτουργία και χαμηλότερα, αριστερά: λάβετε φάγετε τούτο- και δεξιά: πίετε εξ αυτού πάντες.*

Στην κόγχη της προθέσεως εικονίζεται η πολυπρόσωπη παράσταση της Καταβάσεως από τον Σταυρό. Στον βόρειο τοίχο του κυρίως ναού, δίπλα στο τέμπλο υπάρχει τοιχογραφία με τον Άγιο Γεώργιο τον Τροπαιοφόρο, έφιππο. Στο ημισφαίριο του τρούλλου, σε βαθύ γαλάζιο κάμπο, κοσμημένο με αστέρια εικονίζεται ο Παντοκράτωρ, μέσα σε δόξα από ενάλληλους δακτυλίους που σχηματίζονται από παρατιθέμενους ρόμβους.

Μεταξύ άλλων φορητών εικόνων, άλλοτε υπήρχαν εδώ εικόνες του Ιωάννου του Προδρόμου και της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας,

12. Για τα σχήματα και τις μορφές υπό τις οποίες απεικονίζεται το ποτήριον στην παράσταση της Θείας Μεταλήψεως, βλ. Ν. ΠΑΣΣΑΡΗΣ, *Η παράσταση της Κοινωνίας των Αποστόλων στη βυζαντινή τέχνη (6ος- α΄ μισό 15ου αι.)*, διδακτ. διατρ., Αθήνα 2015, 308-314 [=https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/36576].

από την οποία πήρε την ονομασία της η μονή¹³. Η εικόνα της Παναγίας έφερε αφιέρωση η οποία είχε ως ακολούθως¹⁴: *Η παρούσα εικὼν γαλακτοτροφούσα επικαλουμένη, ἀπὸ Βενετίας ηγέχθη ἐν ἔτεσιν 1761 παρὰ τοῦ Δημητρίου Τουρτούρη, ἥτις ἐστὶν παλαιοτάτη τῶν Γόθθων ἱστορία καὶ οἵτινες ἐξουσίασαν ἐν πάλαι τὴν Ἰταλίαν καὶ ηρῆμωσαν ἐτέραν πολλὰς τῶν ἐλευθερίων ἐπαρχίας. Αφιερώθη ἰδίῳ παρ' αὐτῷ ἐν τῷ Ἱερῷ τούτῳ τεμένει τῆς Ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου καὶ Αειπαρθένου Μαρίας καὶ εἰς μνημόσυνον αὐτοῦ καὶ τῶν αὐτοῦ ἀνταδέλφων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς διαδόχοις αὐτῶν ἐν τῷ κατὰ τὴν πρῶτην Σεπτεμβρίου μηνὸς ἐκάστου ἔτους μνήμην αὐτοῖς ἐπιτελεῖται ἢ ἢ ὁ Πανάγνωστον Τουρτουραίων οἶκος κηδεμόνα καὶ προεστώτα ἔστω καὶ τῶν ἐφ' ἧς ἔχει καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ὅσοι τῶν εὐσεβῶν χριστιανῶν μετὰ πίστεως θερμῆς προστρέχουσι τὴν προστασίαν αὐτῆς γινώσκονται ἐμφανῶς καὶ πάντας αὐτοῦς ἐκ παντός τῶν ορατῶν καὶ ἀοράτων ἐχθρῶν συμπτώματος, 1788 Καλαρρύτες.*

Στο επάνω δεξιό μέρος εικονίζετο ο Ιωσήφ με προσγεγραμμένη την επιγραφή: *Ὁ μνίστορ Ἰοσίφ, ἐνὸς στα πόδια τοῦ Ἰωσήφ ὑπῆρχε ἡ επιγραφή: Ἡμεῖς ἐν σοὶ καυχώμεθα Θεοτόκε καὶ πρὸς Θεὸν σε ἔχομεν, προστασίαν ἐκτεινόν σου τὴν χεῖρα τὴν ἀμαχὸν καὶ θραύσον τοὺς ἐχθρούς ἡμῶν, σοὶς ἐξαπόστειλον δούλοις βοήθειαν ἐξ Ἁγίου.*

Κατὰ τὴν πυρπόληση τῆς μονῆς τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1943 ἡ εικόνα τῆς Παναγίας Γαλακτοτροφούσας καὶ ἐκεῖνη τοῦ Προδρόμου καταστράφηκαν.

Γ. Ἡ μορφολογικὴ διάρθρωση τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου εἶναι ἐνδιαφέρουσα. Οἱ ἐσωτερικὲς ἀναλογίαι εἶναι υψηλές. Τα μορφολογικὰ στοιχεῖα ποὺ διαπλάθουν τὸ ἐσωτερικὸ, τὰ τόξα, οἱ καμάρες, οἱ μικρῆς προεξοχῆς πρόβολοι μέσω τῶν ὁποίων πατοῦν τὰ τόξα στοὺς τοίχους, τὸ τοξωτὸ μέτωπο ποὺ δημιουργεῖ ἡ διαμήκης ἡμικυλινδρική καμάρα

13. Για τὴν ἀπεικόνιση τῆς Παναγίας στὸν τύπο τῆς Γαλακτοτροφούσας, τὴν καταγωγή καὶ τὴν ἐξέλιξη τοῦ τύπου βλ. Κ. ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ, *Ἡ Θεοτόκος εἰς τὴν εἰκονογραφίαν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως*, Θεσσαλονίκη 1972, 33, 59-60, Α. CUTLER, *The Cult of the Galaktotrophousa in Byzantium and Italy*, *JOB* 37 (1987), 335, Μ. ΝΑΝΟΥ, *Ἡ Παναγία ἡ Γαλακτοτροφούσα ἡ «Σπηλαιώτισσα»* σὲ ἔργα Καπεσοβιτῶν ζωγράφων, *ΔΧΑΕ*, περ. Δ', 33 (2012), 215.

14. Διατηροῦμε τὴν ὀρθογραφία ὅπως μετέγραψαν καὶ ἐδημοσίευσαν τὴν επιγραφή οἱ ΑΛΕΞΙΟΥ - ΤΡΙΤΑΣ - ΤΡΙΤΑΣ [ὅπως σὴμ. 4], 79 καὶ ο ΑΛΕΞΙΟΥ [ὅπως σὴμ. 4], 35-36.

με το τεταρτοσφαίριο της κόγχης του Ιερού, τα τοξωτά μέτωπα που δημιουργούν τα εγκάρσια τόξα με τους χορούς, δεν υποδηλώνονται στις όψεις, οι οποίες είναι απλά διαμορφωμένες. Το κτίριο εξωτερικώς εμφανίζεται ογκώδες¹⁵, η βαρύτητα όμως μετριάζεται με τα μεγάλα ύψη, με τις μικρές απομήσεις στη στέγη στα ανατολικά και δυτικά και με λιγοστά στοιχεία που διαπλάθουν τις όψεις όπως είναι η αδρή διάρθρωση του οικοδομικού υλικού, οι κόγχες Ιερού και χορών που δεσπόζουν, τα γείσα, το θύρωμα και ο λιθανάγλυφος διάκοσμος. Το γείσο στις μακρές πλευρές συνεχίζει οριζοντίως, ενώ στις στενές πλευρές κάμπτεται παρακολουθώντας τις τρίπλευρες απολήξεις της στέγης, διαπλάθοντας τις όψεις. Το κατασκευαστικό στοιχείο του υποτυπώδους κυλινδρικού βάθρου συμβάλλει στην σχετικώς ομαλή ανάδυση του τρούλλου από την στέγη, διαρθρώνοντας ογκομετρικά το σύνολο. Τα τύμπανα όλων των κογχών, Ιερού και πλάγιων χορών, κατά το κάτω τμήμα τους, έως ύψος επτά δόμων στην κόγχη Ιερού (Εικ. 6), δεκατεσσάρων δόμων στον βόρειο χορό (Εικ. 11) και δέκα δόμων στον νότιο, έχουν απλή, ημικυλινδρική επιφάνεια, ενώ κατά το επάνω τμήμα διαρθρώνονται με πέντε τυφλά αψιδώματα, ύψους 2.00 μ. που εισέχουν ελαφρά. Στους χορούς τα αψιδώματα διαμορφώνονται με ημικιονίσκους από μικρούς, λαξευμένους σφονδύλους οι οποίοι στο επάνω μέρος φέρουν απλά επίκρανα από ορθογωνισμένους λίθους. Στα επίκρανα πατούν τα ημικυκλικά τόξα των αψιδωμάτων που είναι κατασκευασμένα από πωρολίθους. Έξι τοξωτά, ελαφρά εισέχοντα αψιδώματα υπάρχουν στην εξωτερική επιφάνεια του τυμπάνου του τρούλλου.

Στα παράθυρα της κάτω ζώνης των χορών τα μονολιθικά ανώφλια στηρίζονται στα επίκρανα των λαμπάδων που διαμορφώνονται στοιχειωδώς με κοιλόκυρτα τόξα (Εικ. 11, 12).

Στην κόγχη του Ιερού τα αψιδώματα είναι απλοποιημένα, εφόσον σχηματίζονται με τους ορθογωνισμένους δομικούς λίθους της τοιχοποιίας. Η πυκνή διαδοχή των αψιδωμάτων στα τύμπανα των κογχών δημιουργεί μία οπτική ανησυχία.

15. Όπως έχει επισημάνει ο Καθηγητής Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ (*Η αρχιτεκτονική των εκκλησιών και των μοναστηριών της Γορτυνίας*, Αθήνα 1956, 103), τα κτίρια γενικώς την εποχή αυτή κτίζονται βαρεία και χαμηλά, πράγμα που εδώ ισχύει μόνο εν μέρει, εφ' όσον το κτίριο είναι βαρύ, έχει όμως μεγάλο ύψος.

Εδώ όμως το άνω μέρος των αψιδωμάτων είναι κατασκευασμένο με μεγαλύτερη επιμέλεια. Πρόκειται για τόξα πολλαπλής καμπυλότητας, σκαλισμένα σε ορθογωνικές πλάκες από γκρίζο ψαμιτόλιθο που περιβάλλονται από λιθανάγλυφα κοσμήματα (Εικ. 13).

Το οριζόντιο ενιαίο γείσο στις μακρές όψεις που περιτρέχει και τους χορούς είναι στοιχείο που χαρακτηρίζει τον ναό

Δ. Το περιθύρωμα της εισόδου στον ναό είναι κατασκευασμένο από γκρίζο ψαμιτόλιθο και έχει λιθανάγλυφα κοσμήματα (Εικ. 14). Ορίζεται εκατέρωθεν από στενό πλαίσιο ημικυκλικής διατομής. Απαρτίζεται από τρία κομμάτια πέτρας: τις δύο παραστάδες με τις συμφυείς βάσεις τους και το επάνω μέρος, τα επίκρανα και το ανώφλι, που είναι μονολιθικό. Ακόσμητη ανάγλυφη ταινία, απλή εξωτερικά και διπλή εσωτερικά, τρέχει τις παραστάδες και το ανώφλι. Οι βάσεις των παραστάδων διευρύνονται προς τα κάτω και είναι ακόσμητες.

Στο κάτω μέρος της κάθε παραστάδας, στο μέτωπο, υπάρχει ανάγλυφος κύλικας με δύο λαβές. Από τον κύλικα της αριστερής, για τον εισερχόμενο, παραστάδας ξεκινά και αναπτύσσεται προς τα επάνω απλός βλαστός με φύλλα και άνθη ο οποίος στην κορυφή απολήγει σε κρινόσχημο άνθος. Από τον κύλικα της δεξιάς παραστάδας, ξεκινά προς τα επάνω ζεύγος βλαστών. Οι βλαστοί αναπτύσσονται ελικοειδώς στα 2/3 του ύψους της παραστάδας και διασταυρώνονται ανά αποστάσεις. Στις διευρύνσεις που δημιουργούνται αναπτύσσεται φυτικός διάκοσμος, βλαστοί, φύλλα και άνθη. Στο επάνω μέρος της κάθε παραστάδας παριστάνεται ανά μία ολόσωμη μορφή αγγέλου. Στα αριστερά ο άγγελος φέρει στρατιωτική στολή, θώρακα με φολίδες και κρατά με το δεξί χέρι όρθιο ξίφος που το στηρίζει στον δεξιό ώμο. Στην επάνω αριστερή γωνία, ανάμεσα στο φωτοστέφανο και την απόληξη του ξίφους προσγράφεται το γράμμα *M* (επιφύλαξη, λόγω της προχωρημένης φθοράς του υλικού). Πρόκειται, προφανώς, για τον Αρχάγγελο Μιχαήλ. Στα δεξιά ο άγγελος φέρει στολήν διακόνου και κρατά με το αριστερό χέρι ρομφαία. Η ρομφαία αποδίδεται κατά την διαγώνιο του συνόλου. Στην επάνω δεξιά γωνία, ανάμεσα στο φωτοστέφανο και την απόληξη της ρομφαίας προσγράφεται καθαρά το γράμμα *Γ*. Πρόκειται βεβαίως για τον Αρχάγγελο Γαβριήλ.

Από ύψος 1.50 μ. και επάνω τα επίκρανα διευρύνονται και μαζί με το υπέρθυρο διαμορφώνονται με κοιλόκυρτα τόξα για λόγους ανα-

κουφιστικούς, μορφολογικούς και λειτουργικούς (Εικ. 15). Στα επίκρανα παριστάνονται δικέφαλοι αετοί. Ψηλότερα, στο υπέρθυρο, αριστερά και δεξιά, ο Ευαγγελισμός της Θεοτόκου και στο κέντρο, μέσα σε μετάλλιο, η Αγία Τριάς. Η παράσταση του Ευαγγελισμού προβάλλεται σε αρχιτεκτονικό βάθος. Στο αριστερό μέρος, ο Αρχάγγελος παριστάνεται μπροστά σε υψηλό κεραιοσκεπές κτίριο με τοξωτή στοά στην πρόσοψη. Στο βάθος του πρώτου αψιδώματος αναγράφεται η υπ' αριθ. 1 επιγραφή που ακολουθεί κατωτέρω.

Δεξιά παριστάνεται η Θεοτόκος δίπλα σε διώροφο μακρόστενο κτίριο με δώμα και τοξωτά ανοίγματα και στους δύο ορόφους. Πιο πέρα, εικονίζεται εξαπτέρυγο (;) ενώ πίσω από τη Θεοτόκο, στο βάθος διακρίνεται σε μικρότερη κλίμακα θολωτός ναός με τρούλλο. Μάλλον πρόκειται για ομοίωμα του καθολικού. Επάνω από τις δύο σκηνές του Ευαγγελισμού, αριστερά και δεξιά, αναπτύσσεται η υπ' αριθ. 2 επιγραφή που ακολουθεί κατωτέρω.

Στον ανατολικό τοίχο, επάνω από τα πέντε αψιδώματα του τυμπάνου της κόγχης του Ιερού, διαμορφώνονται ισάριθμα φατνώματα από ορθογωνικές πλάκες από ψαμμιτόλιθο (Εικ. 13). Στις πλάκες αυτές υπάρχει λιθανάγλυφος διάκοσμος, απλοϊκός και άτεχνος όσον αφορά την τεχνική κατασκευής, ενδιαφέρων όμως ως προς την απόδοση λεπτομερειών της θεματολογίας και τον συμβολισμό του. Η φιλοτέχνηση των θεμάτων γίνεται με αφαίρεση - λάξευση του υλικού. Σε όλα τα φατνώματα πλην του πρώτου στο κέντρο διαμορφώνεται τόξο πολλαπλής καμπυλότητας.

Στο πρώτο φάτνωμα παριστάνονται δύο αντωπά φίδια με ελισσόμενες τις ουρές που ενώνουν τα στόματά τους. Επάνω στους αυχένες τους πατούν δύο αντωπά πτηνά, τα οποία στρέφουν τα κεφάλια τους αντίθετα προς το σώμα. Ανάμεσά τους, επάνω στα κεφάλια τους ακουμπά στέμμα ανοικτό από επάνω. Είναι πρόδηλος ο αποτροπαϊκός και φυλακτικός χαρακτήρας των φιδιών (Εικ. 16).

Στο δεύτερο φάτνωμα, εκατέρωθεν του τόξου εικονίζονται δύο κυπαρίσσια (Εικ. 13).

Στο τρίτο φάτνωμα (κεντρικό), εκατέρωθεν του τόξου, κάτω από τοξωτά αψιδώματα, οι μορφές του Θεοτόκου και του Χριστού (Εικ. 17). Αριστερά παριστάνεται ολόσωμη η Θεοτόκος καθισμένη σε θρόνο με μαξιλάρι και κρατά στην αγκαλιά της τον Χριστό στο κέντρο, μπροστά από τον κορμό της. Ακουμπά τις παλάμες των χεριών της στους μηρούς του Χριστού.

Ο Χριστός έχει κεκαμμένο το δεξί χέρι στο πλάι σε χειρονομία δειξέως και με το αριστερό κρατά ευαγγέλιο. Ο θρόνος είναι χαμηλός, χωρίς ερεισίσχειρα, με κατάκοσμο ερεισίνωτο και μαξιλάρι. Δεξιά παριστάνεται ολόσωμος ο Χριστός, επίσης ένθρονος, πατώντας σε υποπόδιο ελλειψοειδούς σχήματος. Με το δεξί χέρι κεκαμμένο μπροστά στο στήθος ευλογεί και με το αριστερό κρατά από το κάτω μέρος ανοικτό ευαγγέλιο. Ο θρόνος έχει κατάκοσμο ερεισίνωτο. Ανάμεσα στις ένθρονες μορφές αναπτύσσεται η εγχάρακτη επιγραφή υπ' αριθ. 3 που ακολουθεί κατωτέρω.

Στο τέταρτο φάτνωμα αριστερά επάνω σε βάση εκ δύο βαθμίδων παριστάνεται δένδρο με κλαδιά, βλαστούς πεπλατυσμένους ή ελικοειδείς και δύο άνθη με επτά τριγωνικά πέταλα το καθένα (Εικ. 18). Δεξιά παριστάνεται ομοίωμα ναού (Εικ. 19). Από πίσω προβάλλουν δύο κυπαρίσσια. Ένα ακόμη δένδρο (θυμίζει φοίνικα) παριστάνεται στα κάτω μέρος της συνθέσεως. Η απόδοση του ναού είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα. Στην ουσία είναι μία διαμήκης τομή προς νότον του εξεταζόμενου καθολικού. Διακρίνεται η κόγχη του Ιερού με την κάλυψή της, η Αγία Τράπεζα, καθώς και το παράθυρο στο επάνω μέρος του νότιου τοίχου. Στη συνέχεια, δύο κίονες μορφής στρεπτού σχοινιού με τεκτονικά κιονόκρανα στηρίζουν δύο ημικυκλικά τόξα, επάνω στα οποία υψώνεται ο τρούλλος. Στη βάση του ημισφαιρίου που καλύπτει τον τρούλλο υπάρχει σειρά παραθύρων. Κάτω από τα τόξα αποδίδονται τα παράθυρα του νότιου τοίχου. Το δυτικό τμήμα της συνθέσεως καταλαμβάνει ο νάρθηκας, ο οποίος είναι διώροφος. Στο ισόγειο διακρίνονται η είσοδος και ένα παράθυρο. Ο όροφος είναι θολοσκεπής και έχει δύο παράθυρα. Τόσο στον όροφο όσο και στο ισόγειο, σε όλο το μήκος του ναού υπάρχει σειρά από στασίδια. Στην απόδοση των λεπτομερειών με υλικό που δεν είναι ιδιαίτερωσ εύκολο στην κατεργασία υπάρχει ακρίβεια και ρεαλιστικότητα.

Στο πέμπτο φάτνωμα η φθορά του υλικού είναι αρκετά προχωρημένη. Διακρίνεται το τόξο πολλαπλής καμπυλότητας, στην κορυφή στέμμα κλειστό από το επάνω μέρος και αριστερά κυκλικός ρόδακας που περικλείει εξάφυλλο άνθος.

Όλα τα κοσμήματα είναι επιπεδόγλυφα. Προσαρμόζονται έντεχνα στις επιφάνειες, αλλά η απόδοσή τους είναι σχετικώς χονδροκομμένη.

Ε. Επιγραφές

1. Στο αριστερό επίκρανο της εισόδου βρίσκεται εγχάρακτη επιγραφή. Απαρτίζεται από επτά στίχους:

ΔΕΗΣΙΣ/ΤΟΥ ΔΟΥΛΟΥ ΤΟΥ/Θ(Ε)ΟΥ ΓΕΟΡ/ΓΑΚΥ ΥΟΣ/ΤΟΥ ΠΟΤΕ/
ΔΙΜΑΚΥ ΑΠΟ/ΤΟ ΧΑΛΙΚΙ

2. Στο υπέρθυρο της εισόδου υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή που απαρτίζεται από τρεις στίχους :

+ΑΝΗΓΕΡΘΗ Ο ΘΕΙΟΣ ΟΥΤΩΣ ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΗΠΑΡΑΓΙΑΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ
ΔΙΑ ΔΑΠΑΝΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΟΣΙΩΤΑΤΟΥ/ΕΝ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΙΣ ΚΥΡ
ΙΑΚΩΒΟΥ ΚΑ(Ι) ΤΟΝ ΤΙΜΙΟΤΑΤΟΥ ΚΥΡΙΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ ΚΡ(Ι)ΤΖΑ
ΑΡΧΙΕΡΑΤΕΥΟΝΤΟΣ / ΤΟΥ ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΟΥ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΣΤΑΓΩΝ
ΚΥΡ ΠΑΙΣΙΟΥ ΕΠΙ ΕΤΟΥΣ ΑΨϛΘ 1799 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 25.

3. Στο τρίτο φάτνωμα άνωθεν του κεντρικού αφιδώματος στην κόγχη του Ιερού υπάρχει εγχάρακτη επιγραφή που απαρτίζεται από τρεις στίχους:

ΕΤΟΣ 1799/ΘΕΜΕΛΗΘΗ ΜΑΙΟΥ/30

Η Μονή της Παναγίας Γαλακτοτροφούσας αναφέρεται και σε ορισμένες επιγραφές σε άλλους ναούς της Ανθούσας¹⁶. Συγκεκριμένα:

4 και 5. Σε επάργυρο δισκοπότηρο του ναού των Αγίων Πάντων Ανθούσας αναγράφονται δύο μεγαλογράμματες επιγραφές που αναφέρονται στο εξεταζόμενο μνημείο:

ΤΗΣ ΚΑΤΑ ΛΗΠΕΝΙΤΖΗΣ ΜΟΝΗΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ ΕΝ ΕΤΕΙ: 1810:

Και

ΖΩΟΙΣ ΛΟΓΙΚΟΙΣ ΤΩΝ ΚΥΓΙΩΝ, ΤΙ ΖΩΝ ΠΟΜΑ: ΔΑΠΑΝΗ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΤΕΥΧΟΜΑΙ ΜΑΚΑΡΙΤΟΥ ΧΡΥΣΟΧΟΟΥ: ΗΓΟΥΜΕΝΟΥ ΤΕ ΙΑΚΩΒΟΥ
ΦΡΟΝΤΙΣΙ+ ΛΟΞΟΣ ΕΤΗΜΟΙ: ΙΩΗ: ΧΑΡΑΣΟΙ ΞΕΝΕ:

Εδώ αναφέρεται ο ιερομόναχος Ιάκωβος, ηγούμενος της Μονής Γαλακτοτροφούσας.

6. Σε επάργυρο κιβώτιο ιερών λειψάνων του ναού των Αγίων Πάντων Ανθούσας αναγράφεται μεγαλογράμματη επιγραφή :

ΑΦΗΕΡΟΜΑ ΤΗΣ ΚΗΜΙΣΕΟΣ Τ(ΗΣ) ΗΠΕΡΑΓΗΑΣ
ΘΕΟΤΟΚΟΥ Μ Α- Ν Α¹⁷ ΛΕΠΕΝΗΤΖΑ: ΑΩΞβ Σε γ¹⁸ ΔΙΑ ΧΙΡΟΣ Δ:ΤΡΙΒΑ
+ΕΚ ΣΙΝΔΡΟΜ(ΗΣ) ΚΑΙ ΕΞΟΔΟΥ ΚΗΡΗΟΥ ΓΕΟΡΓΗΟΥ ΠΑΠΑΣΤΕΡΓΗΟ

16. Δ. ΚΑΛΟΥΣΙΟΣ, Τρικαλινά Σύμμεικτα Η', *Μετέωρα* 48-49 (1994-1995), 146-147, 159-160, 167-168, 173.

17. ΜΑΝΑΣΤΗΡΙ.

18. 1862 Σεπτεμβρίου 3.

ΣΤ'. Ο ναός τυπολογικά ανήκει στην κατηγορία των μονόκλιτων, θολωτών τρουλλαίων με πλάγιους χορούς. Οι χοροί τονίζονται ιδιαίτερος σε σχέση με την κόγχη του Ιερού Βήματος, διότι υπερέχουν αισθητά σε μέγεθος από αυτήν¹⁹. Ο τρούλλος δεν καταλαμβάνει ολόκληρο το πλάτος του κτιρίου, αλλά συμπύσσεται στο κέντρο, στηριζόμενος σε ένα σύστημα εγκάρσιων τόξων προς τα βόρεια και τα νότια. Η διαμήκης καμάρα βρίσκεται ψηλότερα από τα εγκάρσια τόξα. Για να επιτευχθεί η ισοστάθμιση των κλειδιών της με τα κλειδιά των εγκάρσιων τόξων, τα τόξα μετώπου της έχουν κατασκευασθεί παχύτερα με τη βοήθεια σφενδονίων τα οποία την ενισχύουν κατά αποστάσεις και καταλήγουν κάτω σε ποδαρικά. Έτσι, τα κλειδιά των σφενδονίων και τα κλειδιά των εγκάρσιων τόξων βρίσκονται στο ίδιο ύψος (Εικ. 20)²⁰. Η σύμπτυξη του τρούλλου με την υποστήριξή του με ποικίλους τρόπους που εφαρμόστηκε, όχι μόνο σε μονόκλιτους, αλλά και σε τρίκλιτους ναούς, είναι θέμα κυρίως κατασκευαστικό και ελάχιστα τυπολογικό²¹, το οποίο όμως δεν έβλαψε καθόλου την λειτουργικότητα και την αισθητική του χώρου. Εμφανίστηκε σε διαφορετικές παραλλαγές σε αρκετά μνημεία που βρίσκονται στην Κεντρική αλλά και την Δυτική Θεσσαλία στην περιοχή της νότιας Πίνδου, στον Άγιο Γεώργιο στο χωριό Αγία Παρασκευή (Τζουρτζια) Τρικάλων (1790), στον Προφήτη Ηλία στο Χαλίκι Τρικάλων (1835), στο καθολικό της Μονής Προφήτη Ηλία στην Πύρρα Τρικάλων (1859), στο καθολικό της Μονής Μεταμορφώσεως του Σωτήρος στο Χαλίκι Τρικάλων (1783, 1868), στον Άγιο Αθανάσιο στο Δροσάτο Καρδίτσας (1736- 1737), στον

19. Χοροί: διάμετρος 3.00 μ. και ύψος 4.75 μ., 0.75 μ. χαμηλότερα από την κλειδα της διαμήκους ημικυλινδρικής καμάρας. Κόγχη Ιερού Βήματος: διάμετρος 1.95 μ. και ύψος 3.40 μ., 1.90 μ. χαμηλότερα από την κλειδα της διαμήκους καμάρας.

20. Πρόκειται για συνεπτυγμένο τρούλλο που ανήκει στην δεύτερη παραλλαγή συμφώνως προς την κατάταξη του Καθηγητή Χ. ΜΠΟΥΡΑ, *Στηριξείς συνεπτυγμένων τρούλλων σε μονόκλιτους ναούς, 7ο Συμπόσιο ΧΑΕ. Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων*, Αθήνα 1987, 50-51, Ο ΙΔΙΟΣ, *Στηριξείς συνεπτυγμένων τρούλλων σε μονόκλιτους ναούς, Ευφρόσυνον Αφιέρωμα στον Μανόλη Χατζηδάκη*, τ. 2, Αθήνα 1992, 409, 410, σχ. 1β. Α. ΠΑΣΑΛΗ, *Συμβολή στη μελέτη της στηρίξεως συνεπτυγμένων τρούλλων στη μεταβυζαντινή ναοδομία, 38ο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης. Πρόγραμμα και Περιλήψεις Εισηγήσεων και Ανακοινώσεων*, Αθήνα 2018, 92-93. Η ΙΔΙΑ, *Συμβολή στη μελέτη της στηρίξεως συνεπτυγμένων τρούλλων στη μεταβυζαντινή ναοδομία, Βυζ Σύμ* 30 (2020), 33 και Εικ. 2.

21. Χ. ΜΠΟΥΡΑΣ.

Άγιο Νικόλαο στο Μαυρομάτι Καρδίτσας (1877) και στην Κοίμηση της Θεοτόκου στην Κρουπηγή Καρδίτσας (1902), επίσης δε και σε μνημεία άλλων περιοχών²².

Γείσα χορών σε κοινή στάθμη με τον υπόλοιπο ναό μόνον κατά τις μακρές πλευρές απαντούν στα καθολικά των Μονών Παντελεήμονος στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας (1641)²³, Διονυσίου στον Όλυμπο (ΙΣΤ΄ αι.)²⁴, Μονής Σιαμάδων Καλαμπάκας (1807)²⁵, Ζωοδόχου Πηγής Κρανώνος Λαρίσης (1873)²⁶ και στους ναούς των Ταξιαρχών στους Ταξιάρχες (Κοτσκό) Γρεβενών (1815)²⁷ και του Αγίου Νικολάου του Νέου στον Βυτουμά Καλαμπάκας (1877)²⁸, ενώ υπάρχουν καθολικά μονών στα οποία τα γείσα των χορών βρίσκονται σε κοινή στάθμη με όλον τον υπόλοιπο ναό²⁹.

Η ύπαρξη παρεκκλησίου υπεράνω του νάρθηκα είναι τυπολογικό στοιχείο που απαντά συχνά στην Πίνδο, στον ευρύτερο Θεσσαλικό αλλά και Ελλαδικό χώρο. Σε μικρή απόσταση από το εξεταζόμενο μνημείο υπάρχει η Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, παλαιά καθολικό της Μονής Τσούκας (1792)³⁰ και το καθολικό της Μονής

22. Α. ΠΑΣΑΛΗ [βλ. σημείωση 20], 31-55.

23. Α. ΠΑΣΑΛΗ, Ο Άγιος Παντελεήμων στην Ανατολή Αγιάς Θεσσαλίας, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 4, 113 Εικ. 1, 115 Εικ. 3.

24. Χ. ΣΙΑΣΑΜΠΙΑΝΗ- ΣΤΕΦΑΝΟΥ, Το καθολικό της Μονής Διονυσίου στον Όλυμπο, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 3, 117 και 124, σημ. 34.

25. Α. ΠΑΣΑΛΗ, Το καθολικό της Μονής Σιαμάδων, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 8 (2021), 219-244.

26. Προσωπικό αρχείο.

27. Προσωπικό αρχείο. Επίσης, Ν. ΜΟΥΤΣΟΠΟΥΛΟΣ, *Γρεβενά, Αρχαιότητες, κάστρα, οικισμοί, μοναστήρια και εκκλησίες του Νομού Γρεβενών*, Θεσσαλονίκη 2006, 296-303.

28. Προσωπικό αρχείο.

29. Τα καθολικά των μονών Αντινίτσης (ΙΕ΄ αι.) [Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ἐπὶ τῆς Ὁθρουσ Μονῆ Ἀντινίτσης, *ΕΕΒΣ Ζ΄* (1930-31), 369-381], Γαλατάκη Ευβοίας (1556) [Ι. ΛΙΑΠΗΣ, *Μεσαιωνικά Μνημεία Ευβοίας*, Αθήνα 1971, 70], Φλαμουρίου Πηλίου (τέλος ΙΕ΄ αι.) [Γ. ΚΙΖΗΣ, Μονή Φλαμουρίου στο Πήλιο, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση*, 2, 153, Εικ. 6] και ο ναός της Γεννήσεως της Θεοτόκου στο Γοργογύρι Τρικάλων (1857) [Α. ΠΑΣΑΛΗ, Η Γέννηση της Θεοτόκου στο Γοργογύρι Τρικάλων, *Β΄ Επιστημονικό Συμπόσιο Νεοελληνικής Εκκλησιαστικής Τέχνης. Πρακτικά*, Αθήνα 2012, 221, 227 (Εικ. 1, 2)].

30. Α. ΠΑΣΑΛΗ, Η Αγία Παρασκευή στο Νεραϊδοχώρι Τρικάλων, *Εκκλησίες στην Ελλάδα μετά την Άλωση* 5 (1993), 189-206, ιδιαιτέρως 199 και υποσημ. 65-75, όπου αναφέρονται μνημεία του Θεσσαλικού και του ευρύτερου Ελλαδικού χώρου με αυτό το

Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων (1798) με δύο χώρους, νεκρικό παρεκκλήσιο και κρυφό σχολειό υπεράνω του νάρθηκα³¹. Όσον αφορά την πιθανολογούμενη κάλυψη του παρεκκλησίου με φουρνικό, πρόκειται για τύπο που εφαρμόστηκε ευρύτατα σε ναύδρια και παρεκκλήσια κατά τα μεταβυζαντινά χρόνια. Αποτελεί κανόνα σε ναούς μικρού μεγέθους στο Άγιον Όρος³². Η χρήση τυφλών ημισφαιρικών θόλων που εδράζονται απ' ευθείας στα φέροντα στοιχεία χωρίς την μεσολάβηση τυμπάνου καθιερώθηκε υπό την επίδραση της ισλαμικής αρχιτεκτονικής³³. Στην προκειμένη περίπτωση όμως πιστεύουμε ότι τα πρότυπα είναι αγιορείτικα.

Οι τυπολογικές λεπτομέρειες της συμπίξεως του τρούλλου, της τοποθέτησής του παρεκκλησίου άνωθεν του νάρθηκα και της καλύψεώς του με ασπίδα είναι προσφιλείς πρακτικές στην ευρύτερη περιοχή του Ασπροποτάμου.

Ζ'. Οι επιγραφές που διατηρούνται στα λιθανάγλυφα μας πληροφορούν ότι ο ναός θεμελιώθηκε στις 30 Μαΐου 1799 και η ανέγερσή του αποπερατώθηκε στις 25 Αυγούστου 1799, δηλαδή τρεις μήνες αργότερα.

Η μονή πανηγυρίζει στις 15 Αυγούστου, τιμώντας την Κοίμηση της Θεοτόκου, αλλά και στις 29 Αυγούστου, τιμώντας την Αποτομή της Τιμίας Κεφαλής του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου στην οποία ήταν αφιερωμένο το παρεκκλήσιο.

τυπολογικό χαρακτηριστικό. Στο συγκεκριμένο μνημείο η κάλυψη του παρεκκλησίου γίνεται με διαμήκη ημικυλινδρική καμάρα.

31. Α. ΠΑΣΑΛΗ, Το καθολικό της Μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων, ΔΧΑΕ ΚΕ' (2004), 175-202 και ιδιαιτέρως 189 και υποσημ. 41 όπου και σχετική βιβλιογραφία. Εδώ η κάλυψη και των δύο χώρων υπεράνω του νάρθηκα γίνεται με τυφλούς ημισφαιρικούς θόλους.

32. Α. ΠΑΣΑΛΗ, Το καθολικό της Μονής Αγίας Τριάδας στη Δέση Τρικάλων, 190 όπου δίδονται τυπολογικά παράλληλα.

33. Α. ΟΡΛΑΝΔΟΣ, Ἡ ἐν Ἑλλάδι ἐκκλησιαστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *L'Hellenisme Contemporain*, Αθήνα 1953, 214.

Εικ. 1. Άποψη της μονής.

Εικ. 2. Το καθολικό. Βόρεια άποψη.

Εικ. 3. Ο ημικύλινδρος καλύψεως του Ιερού και δύο από τα σφενδόνια.

Εικ. 4. Το καθολικό. Βορειοδυτική άποψη.

Εικ. 5. Ο τρούλλος.

Εικ. 6. Το καθολικό. Βορειοανατολική άποψη.

Εικ. 7. Λεπτομέρεια του γείσου.

Εικ. 8. Η Πλατυτέρα.

Εικ. 9. Η Κοινωνία των Αποστόλων. Λεπτομέρεια από τη σκηνή της Μεταδόσεως.

Εικ. 10. Η Κοινωνία των Αποστόλων. Λεπτομέρεια από τη σκηνή της Μεταλήψεως.

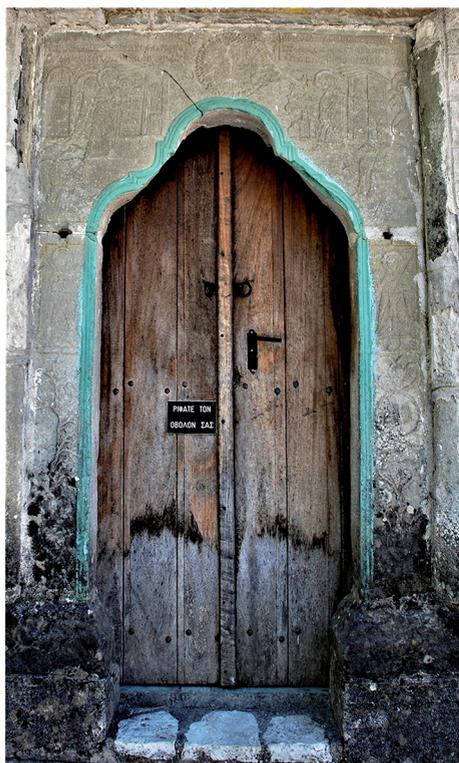
Εικ. 11. Ο βόρειος χορός.

Εικ. 12. Λεπτομέρεια από το επίκρανο του λαμπά.

Εικ. 13. Τα αψιδώματα της κόγχης του Ιερού.

Εικ. 14. Η είσοδος στον ναό και το λιθανάγλυφο περιθύρωμα.

Εικ. 15. Το λιθανάγλυφο περιθύρωμα. Λεπτομέρεια: τα επίκρανα και το υπέρθυρο.

Εικ. 16. Τα αφιδώματα της κόγχης του Ιερού.
Λεπτομέρεια από το πρώτο φάνωμα.

Εικ. 17. Τα αψιδώματα της κόγχης του Ιερού.
Λεπτομέρεια από το τρίτο (κεντρικό) φάτνωμα.

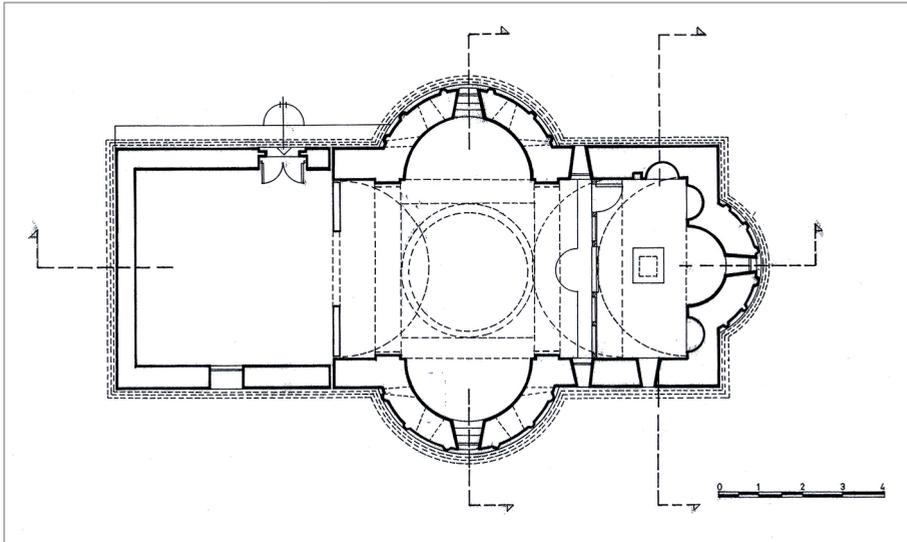
Εικ. 18. Τα αψιδώματα της κόγχης του Ιερού.
Λεπτομέρεια από το τέταρτο φάτνωμα, αριστερό τμήμα.

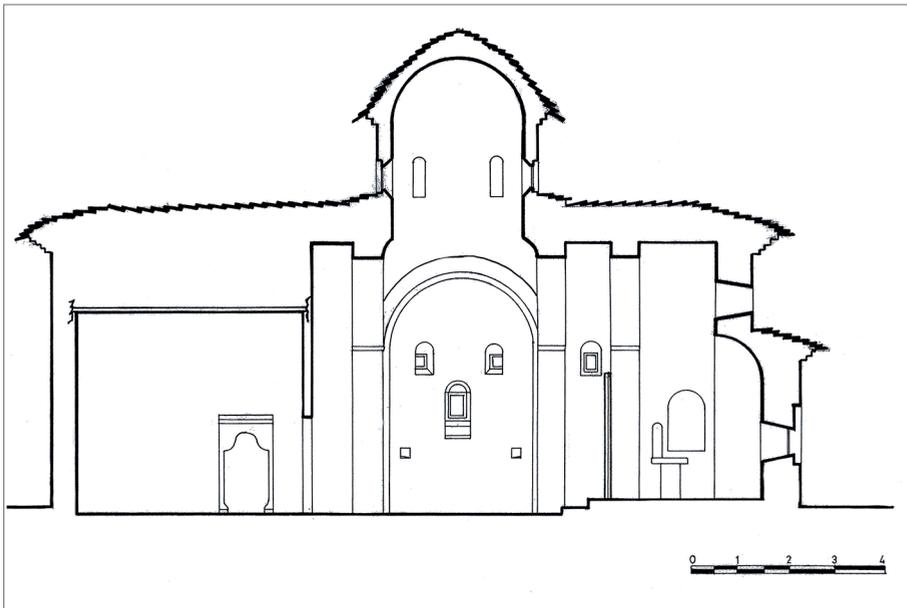
Εικ. 19. Τα αφιδώματα της κόγχης του Ιερού.
Λεπτομέρεια από το τέταρτο φάτνωμα, δεξιό τμήμα.

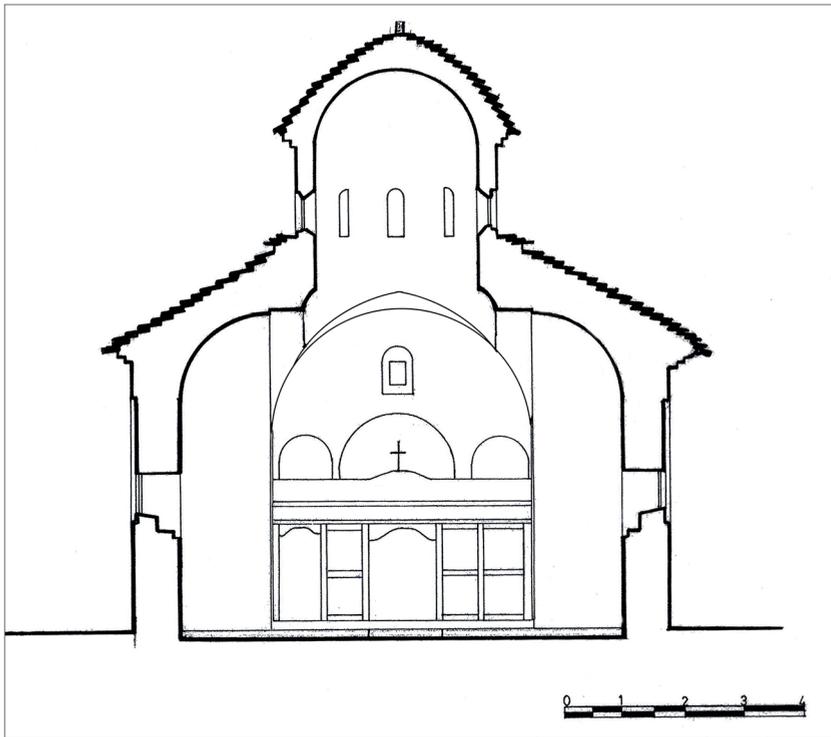
Εικ. 20. Η ανωδομή. Λεπτομέρεια: η στήριξη του συνεπτυγμένου τρούλλου.

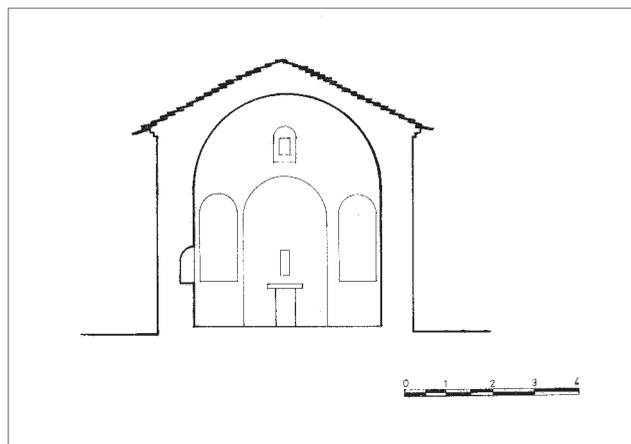
Σχέδιο 1. Κάτοψη.

Σχέδιο 2. Διαμήκης τοιμή.

Σχέδιο 3. Εγγάρσια τομή στον κυρίως ναό.

Σχέδιο 4. Εγγάρσια τομή στο Ιερό Βήμα.

THE VIRGIN GALAKTOTROPHOUSA AT ANTHOUSA,
TRIKALA ON THE RIVER ACHELOOS

The Virgin Galaktotrophousa (1799), the main church of an old monastery close to the village Anthousa near Trikala in the region of Aspropotamos, is a single-nave church with an abbreviated dome, lateral apses and a later narthex to the west. Above the narthex there was a chapel dedicated to the Beheading of Saint John the Forerunner.

It is covered by a gabled roof from which the dome springs. The protrusion on the exterior of the tiled roof of the west part of the naos leads to the hypothesis that the narthex was vaulted, possibly with a shallow dome.

The abbreviated form of the dome, the placement of a chapel above the narthex, and the latter's shallow dome are common practices in the wider region of Aspropotamos

